

Brevíssima història de la premsa andorrana

Alba Doral

“El mal es ja crònic a Andorra si bé que no ab la intensitat que té avui ab motiu de la guerra europea. Ara és cosa que passa de la mida, i és lògic que els que hem de viure en aquest tros de terra pirenaica nos preocupem fonament d'aquesta qüestió, i per lo tant, és també natural que al sortir a la llum LES VALLS D'ANDORRA, sia aquest un dels primers assumtos que ab preferència es tracti en ses columnes, per constituir un problema que afecta a tots en general, tant al ric com al pobre, tant al que viu en poblat com al que es passa la vida entre els cortals de les masies.”

El paràgraf correspon a la que podem considerar la primera notícia sobre Andorra publicada en un mitjà andorrà (amb matisos: ara hi entrarem). «L'encariment dels queviures», diu el titular, va aparèixer al primer número de *Les Valls d'Andorra*, publicat el gener del 1917 i impulsat per un grup d'andorrans residents a Barcelona encapçalats per Josep Alemany Borràs, que en va agafar la direcció (Pont i Guillaumet, 2009).¹

Aquesta primera notícia apareixia a la tercera pàgina d'aquell número, que dedicava les dues precedents a presentar-se i fer una declaració d'intencions: «Aquí el tens, simpàtic poble d'Andorra, el modest periòdic que tan espontàniament ha fet que s'apleguessin al volt seu una colla dels teus fills», comença. «No volem ser enemics de ningú. Si algun dia devenim tal cosa, no ho serem del poble d'Andorra, sinó dels que intentin fer-lo víctima de les seves ambicions o concupiscències», declara el que també gosàriem considerar primer editorial d'un mitjà del país, encara que editat des de la capital catalana. «Baix lo títol de *Les Valls d'Andorra*, aquest periòdic no té l'intent

de remoure ni contorbar l'esperit andorrà [...]. Les revolucions de 1880 i 1881, que van deixar un trist record, són encara massa presents perquè l'esperit andorrà pensi a remoure-les.» El contingut havia de ser el d'un «periòdic local que tractarà del moviment de la població, temps, temperatura, fires i festes locals, notes agrícoles, projectes i millores locals, assumtos variats, etc.». Vaja, la mateixa informació si fa no fa que segueixen cobrint avui premsa escrita, mitjans audiovisuals i la munió de digitals que irrompen al país des de fa pocs anys.

Aquestes vuit planes, esgrogueïdes i fràgils, però curosament enquadrades i consultables a la Biblioteca Nacional d'Andorra més d'un segle després, despertem curiositat i algun interrogant: fins a quin punt ha estat valuosa, o no, la premsa com a font per als historiadors? I veient aquesta profusió d'informació i la previsible evanescència d'allò que es publica només en format digital, està fora de lloc preguntar com s'ho faran els historiadors del futur? Maria Jesús Lluelles, doctora en geografia i història i que ha fet del segle XX el seu terreny d'estudi, no sembla tan preocupada per la inaccessibilitat de la informació com per l'excés: «Serà com a les novel·les de la sèrie de la Fundació de l'Asimov.» És a dir? «És tanta la informació que tenen que opten per un patró de conducta o línia política i trien els documents que s'ajusten al model previ», aclareix.

¹ Aquest estudi serveix de base i com a font principal per a aquestes pàgines pel que fa al període que abasta el seu estudi.

«Com a font acadèmica, la premsa es considera secundària», matisa el també historiador i arxiver Joan-Lluís Ayala, «tot i que a mi particularment [les informacions de premsa] m'agraden, ajuden a fer interpretacions, polítiques o de rellevància social; però la font primària seria, posem per cas, l'acta d'una sessió al Consell General, encara que als mitjans aparegui la repercussió d'aquella sessió.» Feta la precisió, Ayala reflexiona sobre la pervivència de la informació publicada únicament en format digital. «Surt amb freqüència en jornades d'arxivers, perquè el problema serà com accedir, emprar i conservar tots aquests elements que no tenen un suport físic i molts estaran en un núvol, o en servidors que poden ser de pagament o podran quedar obsolets.» És un camp molt obert i de difícil resposta: «Canvia el paradigma, a banda que avui en dia l'historiador té una sobreabundància d'informació.» Accedir al repositori digital serà un dilema, «però ens n'apareixeran més, perquè moltes comunicacions institucionals es fan a través de xarxes socials i tenen més repercussió que una acta oficial, així que ens hem de plantejar si s'han de conservar i com fer-ho». Una piulada d'un càrrec electe pot tenir una gran rellevància, insisteix, però, com arribarà i ho tractarà l'historiador? Aquesta és la qüestió.

Digressions a banda, tornem a aquell 1917 en què un grup d'andorrans residents a Barcelona publiquen el primer periòdic que es pot considerar andorrà. Els fets del país eren aleshores explicats amb ulls forans, els d'aquells viatgers que s'interaven en una Andorra que exploraven encuriolats, al bell mig d'Europa i tan desconeguda. Gent com Isabelle Sandy, que el 1922 —desaparegut ja l'efímer *Les Valls d'Andorra*— rebia l'encàrrec de Maurice Sarraut, director de *La Dépêche*, de franquejar la serralada pirinenca per escriure un reportatge sobre el contraban. D'ençà d'aquell viatge iniciàtic, l'escriptora i periodista no deixaria

Les Valls d'Andorra. 25 de febrer de 1919.

mai d'explicar Andorra, en novel·les i relats curts, sí, però també en conferències i, per descomptat, en articles de premsa. Però la «Crònica Andorrana» que ocupa les pàgines 4 i 5 del primer número de *Les Valls d'Andorra* és netament la primera secció nodrida per informació del país i escrita per andorrans. La trajectòria de la capçalera, això no obstant, va ser curta i accidentada: el veguer Josep de Riba va impedir la distribució dels exemplars del primer número, el del gener de 1917, i va ordenar la detenció tant del conductor del vehicle que els portava des de Barcelona com dels destinataris dels

paquets (Poni Guillaumet, 2009). L'editor ho va reintentar dos anys després i va aconseguir posar un total de set números al carrer fins a l'agost de 1919.

Pot semblar desproporcionat l'espai dedicat d'entrada a una publicació tan fugaç; no obstant això, és rellevant que el primer mitjà d'informació exclusivament centrat en Andorra no aparegui fins una data tan tardana² —encara trigarà més, fins al 1952, a publicar-se el primer dins de territori andorrà—. Això a banda, prefigura una característica que es repetirà en el temps: la curta durada de moltes publicacions, i avança les difícils relacions que la premsa mantindrà amb el poder (com no podia deixar de ser: després de tot, aquesta hauria de ser la seva funció), amb continus episodis d'enfrontament. Precisament el contingut del decret dictat pels veguers Josep de Riba i Charles Romeu el 1919 en contra de *Les Valls d'Andorra* és recuperat el 1961 pels veguers per dictaminar que «cap publicació, qualsevol que sigui la seva naturalesa i la seva periodicitat, no podrà tenir lloc a les Valls d'Andorra sense la prèvia autorització dels M. I. Veguers» (Pont i Guillaumet, 2009). Va ser una instauració de censura en tota regla: no seria fins al 1993, amb l'aprovació de la Constitució, que quedarien reconeguts els drets a la llibertat d'expressió i d'informació i prohibida «la censura prèvia o qualsevol altre mitjà de control ideològic per part dels poders públics».³

Durant dècades, les ensopegades de l'activitat periodística amb els poders van ser continuades, des de la decisió del Consell General el 1932 de

Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona. Setembre 1930.

privar de la nacionalitat els responsables del *Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona*, per considerar que ofenien les autoritats del país, fins a la consideració de persona non grata contra el periodista Maurice Vincent el 1964 per les crítiques a determinades actuacions del Consell General en un article al rotatiu francès *Midi Libre*⁴.

² Els mateixos autors posen aquesta data en relació amb els països veïns, on la premsa va fer aparició a la primera meitat del segle XVII.

³ Article 12 de la Constitució d'Andorra.

⁴ El Consell li aixecaria aquesta condició, però l'episodi va acabar de la manera més lamentable, amb un atemptat contra el periodista, el 1972. «En una de les seves

ANY I

ANDORRRA, JANER 1917

NÚM. 1

PERIODICH MENSUAL

Defensor dels interessos del Pais en general y de cada un dels pobles en particular

FUNDADOR, PROPIETARI Y DIRECTOR D. JOSEPH ALEMANY Y BORRÁS

Redacció y Admistració a tots los pobles de Andorra, a casa dels corresponsals; a La Seu d'Urgell, Imprenta Passeig Tetuán, 4, y a Barcelona, Mallorca, 287, hont s'enviará tota la correspondencia a nom del Director.

PREUS DE SUSCRIPCIÓ

Les Valls d'Andorra. Gener 1917.

El 1975, el setmanari *Promocions Publicitàries* va ser tancat per ordre del Tribunal de Corts a instàncies del Consell General després de dos anys d'existència.

Diversos episodis jalonaran la història dels mitjans d'informació al país fins al més recent, el 2007, amb el control ordenat per una jutgessa dels telèfons mòbils del sotsdirector i el cap de redacció del Diari d'Andorra amb l'argument d'investi-

cròniques, el corresposnal incloïa una frase tan suau i tan evidentment certa en aquell moment com "Andorra no és una nació en el sentit jurídic internacional", que recollia la tesi francesa en la matèria, mantinguda pels coprínceps francesos fins a les mateixes portes de la negociació constitucional» (Valls, 2008).

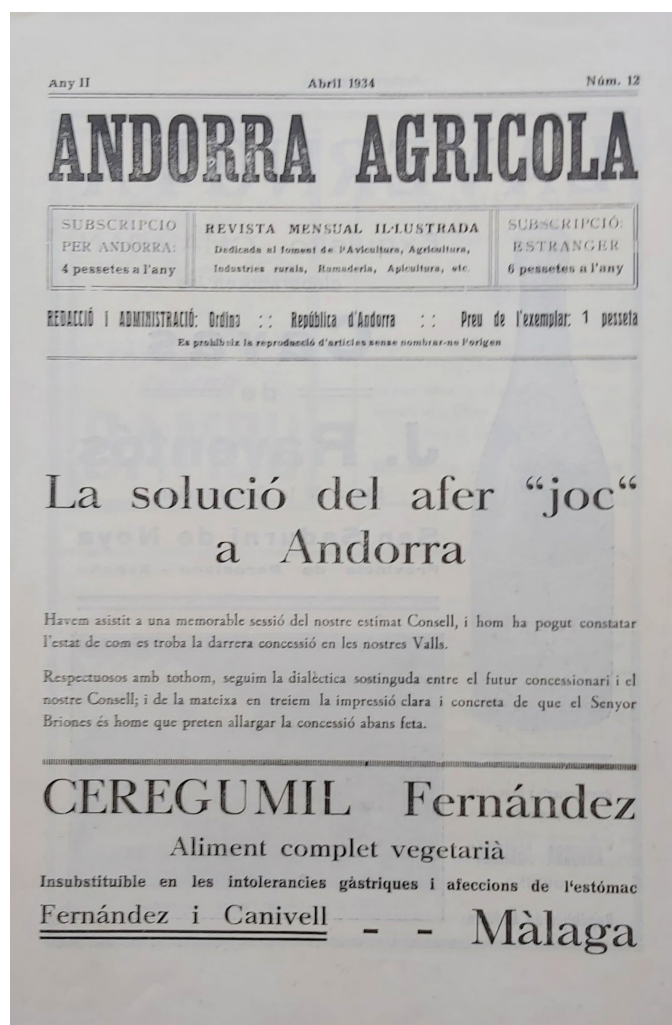
gar presumptes filtracions fetes des de la Fiscalia i el Tribunal d'Instrucció. L'afer, que va rebre força atenció mediàtica fora de les fronteres del país, va afectar els periodistes Ricard Poy i Toni Solanelles. Els seus mòbils haurien estat intervinguts per ordre de la jutgessa Maria Àngels Moreno a instàncies de l'àrea de la Policia Criminal, que sospitava que algunes informacions publicades en aquell rotatiu provenien de filtracions, cosa que suposaria un delict de revelació de secret professional per part de funcionaris públics. Els periodistes van considerar vulnerat el dret constitucional al secret en les comunicacions. El cas va arribar al Tribunal d'Estrasburg, que va reconèixer qui hi havia hagut una vulneració de drets. A la jutgessa, el Consell Superior de la Justícia li va obrir un expedient per una extralimitació de funcions (Pastor, 2015).

LES PRIMERES PUBLICACIONS

A Les Valls d'Andorra la van seguir altres publicacions editades per andorrans residents a l'exterior, com el *Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona*, aparegut el 1929 i que va durar tres anys⁵. Un parell d'anys més tard, però des de França, es posaria en marxa *Le Réveil de l'Andorre*, engegat per l'Amicale Franco-Andorrane de Béziers, de vida efímera: només uns mesos. En aquells moments neix també el que Univers Bertrana destaca com el primer periòdic legalment editat a les Valls, *Andorra Agrícola*, tot i que imprès a Barcelona, editat pel científic Pau Xavier d'Areny-Plandolit i el seu fill Ramon d'Areny-Plandolit Gassó (Bertrana, 2015). Una publicació inicialment especialitzada en el sector primari, però amb «la voluntat de ser un referent periodístic, i incloïa articles sobre actualitat i política, molts dels quals reproduïts en d'altres publicacions». De la mateixa mà, per cert, sortiria *Medicina Pràctica*, una revista mensual especialitzada que també s'editava a la Ciutat Comtal. Es va publicar entre 1903 i 1905.

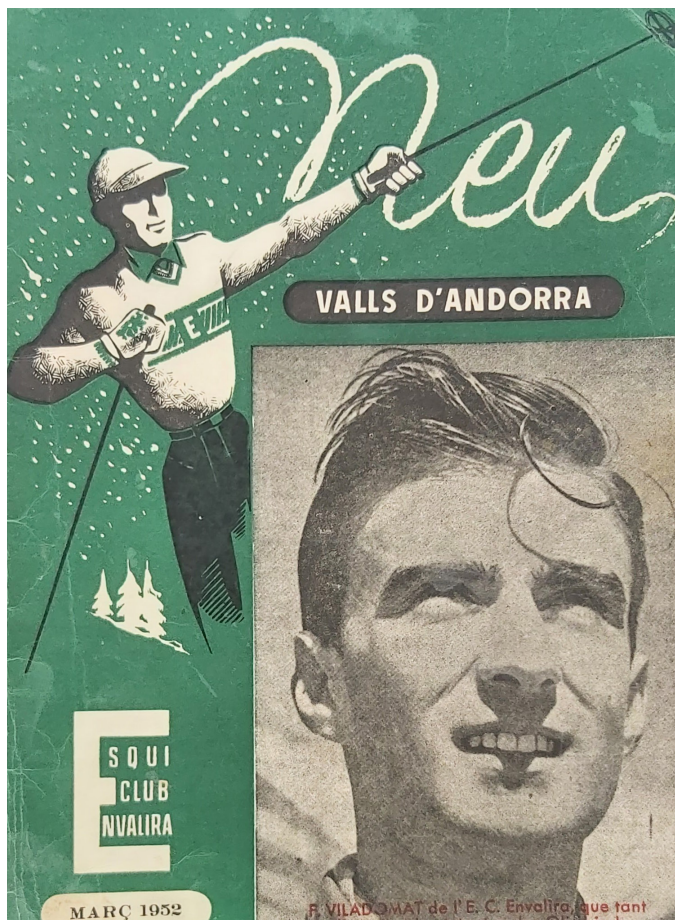
A la dècada dels anys trenta i coincidint «plenament amb la instauració de les llibertats a l'Estat espanyol i la proclamació de la República», es va desplegar una considerable activitat editorial

⁵ El 1961, el càrrec de veguer episcopal l'ocupava Jaume Sansa i Nequi, mentre que la vegueria francesa va passar de mans de Jean Lafon de Lageneste a Étienne Vaysset, que l'ocuparia fins al 1964.

Andorra Agrícola. Abril 1934.

de la qual destaca Poble Andorrà, que va veure la llum el 1934 i es va publicar amb interrupcions fins al 1937, una capçalera que anirà ressorgint amb el pas del temps per batejar diferents projectes.

La Neu. Març 1952.

Entre les publicacions aparegudes en aquells temps, n'hi va haver també una de força curiosa: el *Butlletí del Govern Provisional d'Andorra*, de la qual només en va sortir un número, el 1934, però que va «causar un fort rebuig entre les autoritats andorranes» (Bertrana, 2015) perquè darrere hi havia Borís Skossyrev, aquell enigmàtic personatge que s'havia autoproclamat rei d'Andorra. «La publicació recollia el projecte de constitució del nou Estat andorrà que pretenia impulsar [...]». També publicava els actes als quals assistia Borís Mikhaïlòvitx, així com diversos aspectes de la seva vida personal.»

Aquesta etapa fructífera va quedar tallada d'arrel amb l'esclat de la Guerra Civil a Espanya i, amb l'inici del conflicte bèl·lic europeu a continuació, trigaria dècades a instaurar-se una certa normalitat: encara als anys cinquanta no hi havia cap periodista al Principat, recorden Pont i Guillaumet, i no seria fins a la dècada dels setanta que va començar a haver-hi professionals que residien i exercien al país. Entre altres raons d'aquest panorama desèrtic, apunten aquests autors, hi ha la «singular situació geopolítica» i el desig de les autoritats de no incomodar els veïns, especialment el del sud, on la llibertat de premsa era totalment absent durant la dictadura franquista. Així, no és estrany que, quan finalment aixeca el cap una iniciativa de publicació periòdica, i ja som al 1952, té com a eix temàtic un contingut tan poc controvertit com els esports i el turisme d'hivern: *Neu* va sorgir com a portaveu de l'Esquí Club Andorra.

El 1956 —i duraria fins al 1960— sortia el primer número de l'anuari *Andorra: Miscel·lània Cultural. Actualitat. Turisme. Esport*. Sota aquest nom clarament definitori per a una publicació impulsada pel Consell General, hi havia un anuari de «contingut especialment neutral», recalquen Pont i Guillaumet, en el tractament de les informacions. També en l'aspecte lingüístic: tot i que els articles s'escrueixen majoritàriament en català, són religiosament traduïts al castellà —a Espanya són anys de franquisme particularment dur— i al francès. Entre els col·laboradors, un desplegament de la intel·lectualitat del moment, encapçalada per Esteve Albert, i d'altres que s'havien guanyat un racó a la història recent del país, com Antoni Forné. Pel que fa als continguts, cal destacar els articles de promoció de la cultura pirinenca i l'elevat percentatge dedicat a publicitat: pràcticament la meitat del centenar de pàgines de la publicació.

L'ECLOSIÓ DELS ANYS SETANTA I EL PRIMER DIARI

La dècada del 1970 va ser la de la primera eclosió de mitjans escrits al país, «coincidint amb una tímida obertura informativa a l'Espanya de final del franquisme», apunten Guillaumet i Pont. A més a més, Andorra s'endinsa en l'esclat econòmic del comerç i el turisme. I el desenvolupament de la premsa a les Valls, recorda Univers Bertrana, sempre ha anat en paral·lel amb els canvis econòmics, polítics i socials, des d'aquest moment de bonança fins a la modernització de les estructures de l'Estat i l'aprovació de la Constitució del 1993. El 1970 sortia al carrer *Andorra Magazine*, «formalment pensada com un producte periodístic modern». Es va publicar durant cinc anys, amb periodicitat quinzenal i una extensa distribució que abastava, a banda de França i Espanya, Algèria i el Marroc: s'editava en català, castellà i francès. Dos anys, entre el 1973 i el 1975, va durar el recorregut de Claror, engegada pel docent, escriptor i pintor Norbert Orobí, un altre dels exiliats del franquisme que va recalcar al Principat. De la revista, amb continguts eminentment culturals, diria el periodista català Domènec de Bellmunt que «representa, espiritualment, un raig de llum en la vida material del país» (Bellmunt, 1978).

Eren uns anys rics en moviment polític als països de l'entorn i en què al Principat creixia un jovent inquiet, àvid d'escenaris on expressar i debatre les seves idees. Així, es va posar en funcionament la revista *Tribuna* el 1973 (duraria cinc anys, amb

periodicitat bimensual). Era una publicació «amb una forta crítica social, articles d'opinió, informacions o reflexions sobre legislació i dret, i articles sobre moviments i posicionaments polítics» (Pont i Guillaumet, 2009). Per les seves pàgines hi van des-

Andorra Magazine. 1957.

filars signatures de gent que acabaria tenint força pes en l'esdevenir del país, com els qui més tard serien els caps de Govern Marc Forné i Jaume Bartomeu.

També d'aquell moment és una de les publicacions més longeves del país: *Informacions*, que veia la llum el 1975 com a setmanari editat per Promocions Publicitàries com a continuació de la capçalera que aquell any havia estat clausurada per ordre del Tribunal de Corts (Valls, 2006, p. 248-249). Es va publicar ininterrompudament durant més de tres dècades. Hi van deixar empremta periodistes com Rosa Maria Sorribes, que en esdevenir cap de redacció li atorgà un contingut més formal, o Toni Caus i Robert Pastor, que el dirigirien i el dotarien de continguts més socials i culturals ja en l'etapa en què la revista es va convertir en suplement setmanal del *Diari d'Andorra*: Premsa Andorrana SA va adquirir la capçalera el 2002 per distribuir-la com a dominical del *Diari d'Andorra* juntament amb Presència. La va deixar de publicar el 2008.

En aquesta dècada prodigiosa van sorgir projectes com *Andorra 7*, que duraria una dècada, i altres d'efímers, però amb petja, com *Valls d'Andorra: Al vent de Catalunya*, que es va convertir en un referent cultural gràcies a col·laboradors com Manuel de Pedrolo o Joan Brossa. Però l'autèntica fita va ser la posada en marxa del primer diari d'informació general:⁶ *Poble Andorrà*⁷ va treure al

6 I el primer que s'edita íntegrament en català des de la Guerra Civil a Espanya (Pont i Guillaumet, 2009).

7 En realitat, com indica Valls, el nom bateja diferents publicacions editades a Barcelona i Andorra entre els anys 1934 i 1996, incloent-hi el diari d'informació general publicat entre el 1994 i 1996 com a competidor del *Diari d'Andorra* i impulsat per Francesc Ruiz com a continuïtat d'Informacions Diari, desaparegut el 1993. El 2020 va aparèixer un digital amb el mateix nom (Valls, 2006, p. 337).

Informacions. 27 d'octubre de 1991.

carrer el primer número l'1 de desembre de 1974. Editat per Ricard Fité i sota la direcció d'Antoni Sementé (si més no, puntualitzen Guillaumet i Pont, oficial perquè la direcció de facto l'exercia el periodista català Enric Bastardes, atès que aleshores les lleis no permetien que algú de fora dirigís una publicació andorrana), va mantenir la periodicitat diària fins al maig de 1977 i un any més tard tornava als quioscos, però convertit en setmanari⁸. El 1980 va passar a mans d'Antoni Cornella, que va exercir com a propietari i director i va imprimir «una

8 Els primers dos anys, indica Valls, es va distribuir conjuntament amb el *Diario de Barcelona*. (Valls, 2006, p. 338).

Poble Andorrà. Març 1934.

forta personalitat» a la publicació, que va treure l'últim número el 30 d'abril de 1933. Abans va protagonitzar un altre dels enfrontaments amb el poder: el conseller general Jordi Farràs, el Consell General i el Govern es van querellar contra Cornella per un editorial molt crític pel qual va ser condemnat, per un delictes d'injúries a l'autoritat, a pagar 800.000 pessetes i a publicar la sentència en el mateix espai i amb la mateixa tipografia que havia ocupat l'article (Pont i Guillaumet, 2009).

La sortida de *Poble Andorrà* va tenir molt de simbòlic, recorda Bertrana: «Andorra, emparant-se en la seva pròpia legalitat, era el país on sortia per primer cop des del 1939 un diari íntegrament en llengua catalana», fet que va suposar un impuls a

l'aparició del diari *Avui* a Barcelona, el 1976.

Els anys setanta, amb aquesta incipient proliferació de premsa escrita, van corregir l'anòmala escassetat de periodistes professionals al país: als anys cinquanta no n'hi havia cap, resalta Bertrana, i una dècada més tard, a penes un grapat. Això no obstant, van ser també els anys en què començava a desenvolupar la seva ingent tasca el considerat primer fotoperiodista del Principat, Fèlix Peig. El 1961, Julià Reig el fitxà com a fotògraf oficiós del Consell (oficiós perquè en la seva condició de no andorrà, com tants altres periodistes, no tenia accés a les sessions de la institució).⁹ També va exercir com a corresponsal gràfic de diaris francesos (La Dépêche, Midi-France, L'Indépendant) i de RTVE, entre el 1967 i el 1982.

9 (Luengo, 2017). Citant el text d'Albert Villaró del catàleg publicat pel Govern el 2002 amb motiu de l'exposició «Fèlix Peig: 1953-1983».

UN ECOSISTEMA MODERN: PREMSA ESCRITA

El panorama de mitjans de comunicació propi d'un estat modern i democràtic comença a normalitzar-se a la dècada dels noranta a l'empara de la Constitució. Des del 1977 no hi havia cap diari, recorda Bertrana, sinó bàsicament setmanaris, i «a Andorra treballaven vuit periodistes, quatre dels quals estaven especialitzats en esports». És el context en què el 19 de maig de 1991 veu la llum el *Diari d'Andorra*. «Entre les seves primeres fites periodístiques hi ha la publicació en exclusiva de l'esborrany definitiu de la Constitució, que els estaments negociadors mantenien en secret», indica Valls en l'entrada corresponent al quotidià del seu diccionari enciclopèdic. Aquesta publicació, que va convertir en debat social el que fins llavors havia estat un afer reservat, va ser el primer exponent de la línia editorial del *Diari*, «en favor de més transparència a la vida pública», recalca Bertrana. També va ser en gran part gràcies a la pressió exercida des del rotatiu que es va facilitar l'accés dels periodistes, forans o no, a les sessions parlamentàries. «I fins aleshores a les sessions dels comuns no hi podia accedir ningú que no fos de la parròquia. Però tots van anar reaccionant progressivament a les gestions i als articles del Diari i el 1994 ja estava tot resolt», recorda Robert Pastor.

El nou mitjà era editat per Premsa Andorrana SA (Premandsa), creada aquell mateix 1991, amb un accionariat encapçalat per Marc Vila Amigó i Oriol Ribas Duró per part andorrana i Robert Serentill

Diari d'Andorra. 17 de maig de 1991.

Utgés com a representant de l'empresa editora del diari *Segre* de Lleida (Valls, 2006, p. 342). Amb la seva fundació s'introdueix «un nou model de premsa, inèdit a Andorra fins aquell moment, conformat

inicialment per redactors de carrera vinguts de Catalunya, cosa que modificaria des d'aleshores la relació de la societat andorrana amb els periodistes», considera Bertrana. Premandsa publica des del 1994 el setmanari gratuït 7 Dies. També va tenir en funcionament AD Ràdio¹⁰ (en l'última etapa, amb un conveni amb la COPE) i el 2021 engegà les emissions d'una televisió en línia, Diari TV.

Sis anys més tard que el Diari d'Andorra, el 1997, irromp al mercat *El Periòdic d'Andorra*, lligat a l'espanyol Grupo Z a través d'Edicions Primera Plana. «Es pot dir que es tractava de la filial andorrana del grup de comunicació [...] si bé l'empresa editora era Andorrana de Publicacions, presidida per Enric Dolsa d'acord amb la normativa en vigor, que impossibilitava la presència de societats estrangeres al Principat.» El 2010, Zeta va vendre la seva part i l'accionariat va quedar en mans andorranes (Dolsa en tenia fins a aquell moment el 66 % i Zeta, el 33 %), si bé amb un acord amb el grup català pel qual es continua venent conjuntament i utilitzant la mateixa rotativa. Al marge del quotidià, edita des del 2012 la revista *En Femení*, i durant uns anys també va controlar les llicències d'explotació de les emissores de ràdio Ona Andorra i Ona Música Andorra (Pont i Guillaumet, 2009).

Arribem al 2004, quan entra en lliça el *Bon Dia*, instaurant i consolidant al Principat un model de premsa gratuïta molt implantada en altres països. De fet, el rotatiu —surt de dilluns a divendres— continua plantant cara en continguts amb una redacció més petita i supera en tirada el més musculós Diari quan moltes capçaleres gratuïtes d'arreu han desaparegut o s'han hagut de recon-

10 Va néixer com Andorra 7 Ràdio el febrer de 2001.

El Periòdic d'Andorra. 3 de febrer de 1997.

vertir al format digital exclusivament.¹¹ L'empresa editora és La Veu del Poble SL, presidida per Ferran Naudi d'Areny-Plandolit¹² i que forma part del Grup CISA.

La premsa gratuïta, considera Bertrana, «va acabar de democratitzar l'accés dels ciutadans a la infor-

11 Incloent-hi, això sí, una filial engegada el 2006 en col·laboració amb Grup Segre i adreçada a les comarques lleidatanes de Ponent. Es va deixar de publicar el 2014 (Bertrana, 2015).

12 En la fundació, pel seu germà, Carles Naudi d'Areny-Plandolit, que va deixar el càrrec en esdevenir conseller general.

mació impresa». Al Bon Dia s'hi sumaria un any després *Més Andorra*.

Entre els impulsors, el periodista Jaume Ramisa, que destaca que «va ser el primer digital amb un diari virtual del qual es passaven les pàgines», un disseny desenvolupat per alumnes de la Universitat d'Andorra (UdA). Inicialment va ser l'edició andorrana del *Diari Més*, primera publicació diària en català i de distribució gratuïta, tot i que el primer director, Àlvar Valls, ja li va imprimir una línia editorial pròpia, segons Bertrana. Era propietat de les empreses Aira SL, andorrana, i Comunicació Efectiva SL. El 2011 el va adquirir La Veu del Poble, que el rebatejaria com a *Més!* i el mantindria en circulació fins al 2016, quan el reconvertiria en *Més Esports*. L'editora també va engegar *Crònica Econòmica d'Andorra*, igualment gratuït.

El 2004, el periodista Jaume Ramisa (en una segona etapa s'hi afegiria Julià Rodríguez: tots dos ja havien estat al darrere de projectes com Informacions o Poble Andorrà en etapes anteriors) va engegar *Forum.ad*. Inicialment va ser concebut com una revista mensual en paper i com a tal va sortir entre febrer de 2004 i juliol de 2005. Després es convertiria en un setmanari que es va publicar entre el 28 de setembre de 2009 i el 8 d'octubre de 2010, complementat amb una web actualitzada diàriament, fins que es va optar per mantenir exclusivament la versió en línia. Es presenta com un mitjà que no està subjecte «a cap condicionant, ni al servei de cap sector, interès econòmic o empresa» i que obté tot el finançament dels ingressos aportats pels anunciants. Durant el 2020 va assolir una mitjana de 68.426 visualitzacions diàries i més d'1,3 milions de visitants únics durant l'exercici.¹³

El 2014 sortia al carrer *Ara.ad*, per la «voluntat d'un grup d'empresaris del país de crear un portal generalista digital que alhora tingués edició en paper periòdicament, no a diari, per explicar Andorra als territoris de parla catalana», segons explica el periodista Àlex Terés, vinculat als impulsors de la iniciativa. Continguts de país, però adreçats a lectors forans: un bon gruix de visitants del portal, efectivament, es correspon amb aquest perfil. «També hi havia l'objectiu de complementar l'escenari digital que hi havia en aquell moment, amb un enfocament editorial diferent» i al mateix temps, «oferir a les fonts una plataforma per explicar-se més enllà d'Andorra, a través del digital i del diari Ara en versió paper». Així, periòdicament, s'editen suplementes centrats en el Principat que es distribueixen pels territoris de parla catalana, amb una tirada mitjana de 15.000 exemplars. A banda, *l'Ara.ad* complementa les edicions del diari Ara Catalunya, amb informació de les Valls, però també abasta el Pirineu. És una societat mercantil cent per cent andorrana, però amb forts lligams amb l'editora del rotatiu català.

Altaveu.ad va irrompre al panorama com a mitjà exclusivament digital el 2017. Però la història comença abans, amb un blog que, amb el domini <www.altaveudigital.com>, mantenia des de la tardor de 2015 Juan Carlos Gaeta, que com a editor ja havia promogut anteriorment altres projectes a les xarxes. Inicialment, això no obstant, es nodria d'opinions i prou. A poc a poc s'hi van començar a afegir alguns articles informatius, un canvi de rumb que es va consolidar amb l'arribada del periodista Toni Solanelles, fins aleshores sotsdirector del Diari d'Andorra. El 2017 es va constituir l'empresa Altaveu SL (vinculada als germans Higiní i Ramon Cierco) i el domini va passar a ser <www.altaveu.com>. Al mateix temps, va quedar enrere el format blog per iniciar una transformació cap a un diari digital que es completaria la primavera del

2020, en plena pandèmia de la covid-19. La plantilla va anar creixent, fins a incorporar quatre periodistes l'estiu de 2021. Amb uns continguts sovint crítics i no exempts de polèmica, el 2020 va sumar vint milions de visites (pàgines vistes), segons les dades facilitades per Solanelles.

El panorama de mitjans digitals d'informació general el completa *Poble Andorrà*, engegat en plena pandèmia de la covid-19 pel periodista Ricard Poy, que anteriorment havia estat director del *Diari d'Andorra*, a través de l'empresa Poycom.

L'ecosistema mediàtic es va arrodonir el 2008 amb l'Agència de Notícies d'Andorra (ANA), fundada pel periodista Àlex Terés amb el suport d'un grup d'empresaris del país, encapçalats per Montserrat Cardelús: «Vam haver de fer molta pedagogia, i no sols amb els mitjans, sinó amb les mateixes fonts informatives perquè entenguessin que no érem competència, sinó complementaris dels primers i, per als segons, un canal nou de comunicació que els permetia guanyar en agilitat.» El 2021, «manté l'esperit fundacional d'explicar l'actualitat de l'agenda informativa del país a través de teletips adreçats a professionals perquè ells en puguin fer ús als seus mitjans, com qualsevol agència de notícies del món.» Al cap de pocs anys va ingressar com a membre de ple dret a l'Aliança Europea d'Agències de Notícies. «Fer part d'aquest club ens ha permès tenir acords amb altres agències del continent amb qui per veïnatge o qüestions estratègiques ens interessa compartir continguts», com ara Efe, France Presse o l'Agència Lusa. Un altre dels objectius de l'ANA, asseguren, és «formar professionals perquè facin el salt» a altres mitjans o departaments de comunicació.

El pas del temps ha fet evolucionar els continguts de l'ANA, apunta Terés, i oferir cada cop més producció audiovisual destinada sobretot a mitjans

en línia, així com serveis específics a la carta «per a mitjans que tenen un pic de feina i externalitzen part de la producció». D'altra banda, puntualitza, «coincidint amb la nostra aparició es van desenvolupar ràpidament les versions digitals dels mitjans off line del país; n'hi havia, però estaven descuidades, i arran de l'aparició de l'agència van fer un salt qualitatiu, apostant per la immediatesa i per tenir molta cura dels continguts digitals». Més enllà, l'ANA va generar projectes com els Esmorzars de l'Agència, un espai de debat i intercanvi d'impressions amb persones influents en diversos àmbits; es va crear una beca formativa per a periodistes novells, i es va apostar per plataformes digitals temàtiques, en economia o esports electrònics (ANA Gaming) o el creixement en seccions com la informació esportiva a partir del setembre de 2021. «Es tracta d'estar en contínua evolució i molt atents a la informació perquè la que s'oferia fa deu o quinze anys no té res a veure amb la d'avui.»

Al costat de la premsa diària, són nombroses les publicacions temàtiques d'índole diversa que es van consolidant. Destaca la revista mensual *Dona Secret*, vaixell insígnia del grup al qual dona nom, impulsat per Josep Segura i Noèlia Dedea a partir de 2015.

Segura, que havia exercit com a director general d'El Periòdic d'Andorra durant setze anys (en va sortir en el moment del pas de la capçalera del Grup Zeta a inversors andorrans), va detectar un nínxol atractiu en el terreny de les revistes de societat. Va redissenyar el model d'En Femení, creat durant la seva etapa al periòdic, i va portar amb ell altres productes que els nous propietaris van descartar, com la revista *Soroll* o la *Guia d'Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya*. El grup edita també *Andorra és Cultura*, de caràcter anyal i amb voluntat d'aixoplugar un panorama divers de l'activitat cultural al país, de l'arquitectura a la música, apunta Segura, i amb la mateixa periodicitat —surt coincidint amb la Fira de

la capital— publica *Business Andorra*.

Aquesta és la publicació amb una tirada més elevada: 35.000 exemplars, distribuïts íntegrament al país, mentre que d'*Andorra és Cultura* se'n fan 30.000 exemplars, que arriben a les comarques pirinenques, fins a la Noguera. De *Dona Secret* i *la Guia* (en tots els casos, versió digital a banda), se'n distribueixen 10.000 exemplars al país i 2.000 fora, segons les dades facilitades per Segura. La plantilla, que en alguns moments va sumar quinze persones, es componia, l'estiu de 2021, de cinc redactors, amb un comercial i un maquetista, als quals s'afegeixen col·laboradors habituals, tant en la redacció com en la fotografia.

En aquest apartat de revistes temàtiques existeixen títols com *Art de Viure* (va debutar el 1997 i treia el número 125 l'abril de 2020), centrada fonamentalment en l'arquitectura i l'interiorisme i impulsada per Antoni Cornella, home amb un ampli recorregut en el sector dels mitjans de comunicació a Andorra. O la cultural *Portella*, orquestrada pel col·lectiu sense ànim de lucre del mateix nom i que el maig de 2021 ha fet el salt del paper (semestral) al digital després d'una pausa. La publicació es nodreix fonamentalment de les subvencions del Ministeri de Cultura. També digital i esforçadament editada gràcies al suport d'institucions oficials, la Fundació Marcel·lí Chevalier publica cada dos mesos *Melanterita*, centrada en l'àmbit científic: geologia i ciències de la terra, paleontologia i arqueologia, principalment. Es va posar en funcionament el 2012, amb uns seixanta números publicats, «resistint tots els embats», puntualitza el geòleg Valentí Turu, artífex de la iniciativa. «Quan nosaltres vam començar hi havia la revista *Horitzó*, que publicava el Cenma [Centre d'Estudis de la Neu i la Muntanya, dependent de l'Institut d'Estudis Andorrans (IEA)]. La intenció era garantir la difusió de la recerca que feia la Fundació, coincidint amb una expedició al Cer-

Portella. Tardor 2017.

cle Polar Àrtic amb l'Acadèmia Polonesa de Ciències.» Amb tot, entre les publicacions periòdiques de contingut científic destaca *Quaderns d'Estudis Andorrans*, impulsada pel Cercle de les Arts i de les Lletres: és la veterana, atès que es va publicar per primer cop el 1975. També cal esmentar, entre els mitjans amb continguts específics, *A Voz Lusa*, nascuda el 2005 i destinada a la comunitat portuguesa del Principat, amb un tiratge d'uns 4.000 exemplars i distribució gratuïta (Pont i Guillaumet, 2009). L'edita Premsa dels Pirineus, encapçalada per Nuno Ribeiro.

Mecanògrafes dels serveis administratius de Ràdio Andorra. Anys 1950. ANA / Fons Ràdio Andorra.

DUES EMISSORES PER A LA HISTÒRIA

El 7 d'agost de 1939 s'inicia una història apassionant, complexa i conflictiva, la de les ràdios històriques del Principat: Ràdio Andorra i, posteriorment, Andorradio, que després passaria a anomenar-se Ràdio de les Valls i, finalment, Sud Radio. Dues emissores que, tot i no ser mitjans amb capital propi, van obrir camí i, sobretot, es van convertir en «part essencial de la història andorrana del segle XX», com recalca la professora Lluelles al seu llibre *Les ràdios andorranes*, per les «implicacions polítiques» i les «repercussions econòmiques» que van originar.

El camí comença amb la concessió atorgada a l'empresari francès Jacques Trémoulet pel Consell General el 1935 per posar en funcionament Ràdio Andorra; dues dècades més tard s'hi afegi-

ria la segona emissora, de capital francès, i el recorregut acabaria el 1981, amb la decisió institucional de tancar-les totes dues. En les cinc dècades intermèdies, Ràdio Andorra —que deixa rere seu un relat quasi èpic— esdevindria emblema del petit enclavament pirinenc i totes dues competirien per fer sentir les seves veus més amunt, més lluny. Totes dues, també, protagonitzarien conflictes «enverinats», com recorda novament Lluelles, per la representació internacional, i totes dues han deixat al país un patrimoni immaterial i físic, encapçalat aquest darrer pels emblemàtics edificis dels emissors al poble d'Encamp i al pic Blanc

L'ACTUALITAT: L'AUDIOVISUAL

Després de la llarga i accidentada peripècia de les ràdios històriques, el 2 de gener de 1986 comencen les emissions de *Ràdio Valira*,¹⁴ la que es pot considerar primera emissora comercial privada del país. Darrere del projecte, Gualbert Osorio, l'últim director de Ràdio Andorra, que dos anys abans havia intentat relançar-la sense èxit. Va comptar amb una llicència d'explotació atorgada per l'ENAR (Entitat Nacional Andorrana de Radiodifusió, creada al 1983) a Promarts (societat encapçalada per Osorio i Josep Rabadà). Instal·len els estudis al mateix local de l'avinguda Meritxell que havia ocupat Sud Radio i que poc després compartirien amb Ràdio Nacional d'Andorra, amb un personal que procedia fonamentalment de Ràdio Andorra, per començar a emetre en freqüència modulada (FM) amb una autorització «precària» de l'Administració andorrana i permís de l'espanyola per operar des de l'Alt Urgell, però no es deixen sentir frontera enfora (Osorio, 2013). L'aprovació de la Llei de radiodifusió i televisió pública del 2000 va legalitzar la situació. L'eslògan era «Radio Valira, un medio dedicado a la comunicación y el entendimiento», recorda qui en va ser l'impulsor i primer director. «L'aleshores cònsol d'Andorra la Vella ens va animar a portar endavant el projecte. Per veure si la cosa podia funcionar, vam fer unes proves des de Farrera dels

Llops. Tot va anar perfecte. El mateix cònsol ens va ajudar provant un petit emissor des de la Comella», relata. I afegeix: «Josep Pintat, aleshores cap de Govern, em va trucar al despatx, em va demanar informació sobre el muntatge i em va dir: “És millor tenir-vos aquí que a l'altra banda de la frontera”.¹⁵»

Ràdio Valira passa a formar part el 2004 del Grup Cadena Pirenaica, que el 2000 havia intentat llançar R7Parròquies, emissora generalista, acompanyada d'una radiofórmula. No es va autoritzar la denominació pel fet d'incorporar la paraula «parròquies», un signe d'Estat, recorda Eduard Navarro, conseller delegat del grup. Es va constituir finalment el febrer de 2001 com a R7P i el projecte es va anar completant amb l'adquisició de Ràdio Valira, dèiem, i les concessions que l'acompanyaven: Punto Radio, Kiss FM i Radio Teletaxi. El grup va aplegar una dotzena de freqüències al dial del Principat i va consolidar la marca Cadena Pirenaica, que amb el temps va tancar acords amb el Grup Godó per incorporar programes de RAC1 inicialment, mentre que el 2005 s'ampliava a les emissions musicals d'Europa FM i RAC105. També amb Onda Cero, per la vinculació que amb el país havia tingut l'empresari i periodista Luis del Olmo,

14 Informacions extretes del portal web <www.aquiradioandorra.fr>, mantingut per Jean-Marc Printz, i completades oralment per Gualbert Osorio.

15 Considerada la ràdio degana de la radiodifusió privada a Andorra, recorda Bertrana, era de titularitat espanyola i oficialment tenia la base a la Seu d'Urgell, però el contingut de la programació era eminentment andorrà (Bertrana, 2015).

molt lligat a Ràdio Valira. Tot plegat, destaca Navarro, va fer que el 2005 el grup aconseguís el 65 % de la quota d'audiència. El 2000 s'havia tancat també una associació amb la BBC: des d'Andorra s'hi aporten continguts informatius (en moments significatius, com unes eleccions) i els mitjans del grup es garanteixen l'accés a una important font internacional. Un altre acord extrafronterer és el que manté amb el diari francès La Dépêche, en termes similars. A banda, la idea ja des de pràcticament el primer moment era posar en funcionament Pirineus TV—que iniciaria camí l'octubre de 2003 i arribaria a emetre a Andorra cinc anys més tard— i per això van iniciar aviat la compra de centres transmissors. A Pirineus TV, el grup hi suma Tot TV, que emet per a la plana de Lleida

També van quedar pel camí projectes fallits o de curta durada, com Gestiona, una emissora d'informació econòmica les vint-i-quatre hores que no es va allargar més de dos anys, i en suport paper, *Què!*, que va publicar el primer número coincidint amb la Fira d'Andorra la Vella de 2015 i va treure un centenar d'edicions, fins a la tardor de 2017. Va ser un «projecte de prova», explica el conseller delegat del grup. Es va concebre com una publicació enfocada al cap de setmana, que resumís breument els principals esdeveniments dels set dies anteriors i molt centrada en informació relacionada amb l'oci. Dirigida a un perfil no lector habitual de premsa i amb vocació de captar el turista, amb una tirada de 4.500 exemplars. «No era un mal projecte, però vam quedar una mica decebuts en fer balanç el primer any: no vam perdre-hi res, però tampoc no hi va haver guany.» Es van donar un termini de dotze mesos més i finalment van optar per tancar-lo.

Sí que mantenen en l'actualitat la revista *Sortida*,

bimensual, que distribueix des de 2015 uns 20.000 exemplars a tot Catalunya.

El 2003 s'implantava al país la cadena SER, del Grup Prisa en societat amb la família Cassany. El seu naixement¹⁶ està vinculat amb la concessió de freqüències de finals dels anys noranta. En realitat, el desig de Ramon Cassany, propietari dels cinemes Modern i Principat, era posar en funcionament una cadena de televisió privada, iniciativa que va ser rebutjada per la Justícia. El Govern, això no obstant, va atorgar un paquet de concessions per explotar emissores en freqüència modulada i els Cassany va obtenir dues llicències. Negociaren amb el Grup Prisa, amb el qual ja tenien relacions comercials en l'àmbit de l'audiovisual, per explotar-les i es creà així la societat Unió Ràdio del Principat, amb la majoria del capital andorrà, tal com establia la llei.¹⁷ Es posà en marxa SER Principat d'Andorra i les radiofórmules Los 40 Principales i Cadena Dial. Quedarà corregida una situació irregular, perquè Los 40 havien estat sonant a través dels repetidors de l'aleshores STA, la societat parapública de telecomunicacions: la nova societat en reclamarà la titularitat i el Govern encapçalat per Marc Forné els la reconeixerà. Així, el gener de 2003 començaren les emissions de les tres freqüències. Després s'hi van afegir M80 i Màxima FM Andorra—adquirides a Ona Catalana—, que en l'actualitat han estat substituïdes per dues marques noves: Los 40 Clàssic i SER Catalunya. Aquesta última, que no està totalment

16 Informació facilitada per Marisol Fuentes, directora de la cadena, la tercera a exercir aquest càrrec després de Teresa Areny i Pere Cerón.

17 El 51 % de les accions, repartides entre dos socis andorrans (Bertrana, 2015).

desplegada l'estiu de 2021, té la voluntat de fer una programació autònoma al cent per cent de la cadena matriu i totalment en català.

SER Principat d'Andorra, amb les radiofórmules que engloba, ha buscat implantar-se en la societat del país a través de la promoció de concerts (en alguns casos, inclosos en el cartell de festivals institucionals o festes majors). A banda de connectar amb Cadena SER, fa una programació pròpia seguint els estàndards del Grup Prisa, del qual forma part funcionant com una delegació més.

«La història de les ràdios al país és la història del conflicte i la manca de legislació», reflexiona la directora de SER Principat d'Andorra, Marisol Fuentes. «Hi ha una absoluta manca de regulació de l'espai radiofònic, així que quan s'atorga una llicència no queda clar per quant de temps: de per vida? I a qui s'ha de retornar?» Una tal manca deriva en conflictes com el dels drets d'autor amb la Societat de Drets d'Autors i Drets Veïns (SDADV): hi ha una sèrie d'emissores foranes que s'escolten al país —Andorra Telecom les incorpora en aquest joc d'equilibri d'oferta dels països veïns—, però que no hi tenen cap seu al territori i aquesta manca de presència física fa que la societat d'autors no els reclami cap pagament, situació que les empreses que funcionen des del país consideren un greuge.

Andorra 1 Flaixbac, dirigida per Quim Barceló i que combina la programació catalana de la cadena amb espais propis, entre els quals ha destacat el matinal «Andorra Desperta't», és una altra de les veteranes, fundada el 1997 de la mà del grup català de Miquel Calçada i Carles Cuní (Bertrana, 2015).

ELS MITJANS PÚBLICS

La creació de Ràdio Nacional d'Andorra (RNA), que va iniciar les emissions el 1991, introduí els mitjans de titularitat pública, un procés que culminaria amb la posada en funcionament d'Andorra Televisió (ATV) el 1995. Per arribar fins aquí va caldre que el Consell General decretés la ràdio i televisió públiques com a serveis essencials¹⁸ i creés, l'octubre de 1989, l'Organisme de Ràdio i Televisió d'Andorra (ORTA), amb entitat jurídica pròpia i l'objectiu de gestionar aquests mitjans, tot i que es va convertir en «un monstre administratiu que ocasionava més inconvenients que avantatges», destaca Osorio. I el 3 d'abril de 2000 entrava en vigor la Llei de radiodifusió i televisió pública, que recull la creació de la societat pública Ràdio i Televisió d'Andorra SA en substitució de l'ORTA.

RNA es va instal·lar a l'avinguda Meritxell, als locals que havia ocupat Sud Radio i amb material tècnic també de l'emissora francesa; emetia a través de les antenes de l'STA als pics del Carroi i del Maià. Des de l'inici ha mantingut una freqüència amb continguts informatius i generalistes i una altra de dedicada exclusivament a la música (Andorra Música).

Pel que fa al canal de televisió pública (un instrument de nation building de la nova Andorra, destaca Bertrana), recull d'alguna manera les experiències privades que es van dur a terme a les dècades precedents, entre les quals l'antecedent més directe, el canal Tele-Fira, engegat per l'empresa privada Antena 7 Televisió, de Lluís Rodríguez, que emetia en ocasió de la Fira d'Andorra la Vella. La productora seria adjudicatària de la realització dels informatius d'ATV en una prime-

ra fase i en procedirien part dels professionals que s'incorporarien a la plantilla (compartida entre ràdio i televisió). Després d'un període de proves, el febrer de 1997 es van engegar les emissions regulars: setze hores setmanals de programació pròpia, que es van incrementar fins a seixanta l'any 2000, amb èxits com l'espai infantil «Club Piolet» i l'audiència centrada eminentment en els informatius. La participació d'ATV al Festival d'Eurovisió entre els anys 2004 i 2009 va ser una altra de les fites històriques, amb edicions que van aconseguir un màxim de repercussió social com la del 2007, amb la banda juvenil Anonymous.

Fins aquí el passat del mitjà radiofònic a Andorra, en un repàs gens exhaustiu, i el present tal com es dibuixa el 2021. El futur és eminentment digital¹⁹, un format que desdibuixa les tradicionals fronteres entre mitjans escrits i audiovisuals, tots competint per un públic cada dia més poc disposat a atansar-se als quioscos i que es dona cita en línia. Es genera així una lluita sovint feroç en què la profunditat i la reflexió semblen perdre el pols amb la immediatesa, en què la rapidesa i la cerca del clic fàcil estan per sobre del rigor i en què la pèrdua de qualitat cavalca com un genet de l'Apocalipsi. No sols a Andorra, és clar. El públic tindrà un paper decisiu per evitar aquesta perillosa deriva.

18 Osorio es convertiria en un dels directors generals de Ràdio i Televisió d'Andorra (Osorio, 2013).

19 A tall d'exemple, Bertrana recorda que el Bon Dia va ser el primer diari escrit en llançar la versió web, el setembre del 2008, seguit del Diari d'Andorra, que ho faria un any després. ATV i RNA s'havien avançat en la difusió d'emissions a través d'Internet des de principis dels 2000 i el 2007 posaven en funcionament el portal de notícies Informatius.ad, que el 2013 mutaria en Andorra Difusió (Bertrana, 2015).

Bibliografia

BELLMUNT, Domènec de (1978).

Anecdotari inèdit de 50 anys de periodisme català (1920-1978).

Barcelona: El Pilar d'Almenara.

BERTRANA, Univers (coord.) (2015).

L'entorn comunicatiu d'Andorra. Andorra: Universitat d'Andorra.

LLUELLES, Maria Jesús (2018).

Les ràdios andorranes. Una qüestió de sobirania. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

LUENGO, Andrés (2017).

«Peig: centenari virtual (però poc)». BonDia, 2 de juny. [En línia: <https://www.bondia.ad/cultura/peig-centenari-virtual-pero-poc>; consulta: juny 2020]

OSORIO, Gualbert (2013).

Ràdio Andorra. La història d'un mite que va fer història. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà.

PONT, Carles i GUILLAMET, Jaume (2009).

Història de la premsa andorrana 1917-2005. Andorra: Govern d'Andorra, Fundació Crèdit Andorrà.

PASTOR, Robert (2015).

«El hijo mayor, juezas y anécdota». Pressdigital, 19 de febrer. [En línia: <https://www.pressdigital.es/texto-diario/mostrar/264488/hijo-mayor-juezas-anecdota>; consulta: 28 juny 2020]

VALLS, Àlvar (2006).

Diccionari enciclopèdic d'Andorra. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà.

VALLS, Àlvar (2008).

Andorra, entre l'anacronisme i la modernitat. Lleida: Pagès editors.

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

